

ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սուփիաս Եպիսկոպոսի և Սանկս-Պետերբուրգ
Հայոց դպրոցների մասին (1885 ամի).

Դ.

Հետեւեալ օրը, յունուարի 2-ին առաւօտեան ժամը 11-ին այցելութեան են գալիս մեզ մայրաքաղաքի Հայ հոգեւորականք, յայտնում են՝ որ եկեղեցւոյ դաւթում յարմարաւոր կայարաններ չկային Ձեզ համար պատրաստելու, ըստ որում եկեղեցական կառավարութեան խորհրդոյ տնօրինութեամբ սենեակների տարեվճար վարձեր ըարձրացած լինելով՝ դեռ աշնան օրերից դատարկացած են նորանք և ամբողջ ձմեռ վառուած չլինելով՝ բոլորովին այնպիսի են բնակութեան համար, մանաւանդ որ և վայելուչ կահաւորութիւն չկայ նոցա մէջ։ Յայտնում են դարձեալ՝ որ պայծառափայլ Իշխան Աբամելիք-Լազրեփն արդէն Սրբազան Սինոդից ստացած է յանձնարարական՝ Ձեր մասին պատշաճաւոր կացարան պատրաստելու և յանձնած է խորհրդի անդամներին կարգադրելու, իսկ նոքա տակաւին նիստ չեն ունեցած, որպէս զի մի տնօրէնութիւն արած լինէին թէ և մեր կողմանէ ոչինչ հարց չէր տրուում բարեկրօն քահանայից մեր վերաբերութեամբ եղածների համար պատմել, բայց ծերունի Տէր Յովհաննիսի սիրելութիւնը բարեհաճում էր մեզ օտարութեան մէջ կարեկցութիւն ցոյց տալ։ Յայտնում են նոյնպէս՝ որ Սրբազան Մակար Արքեպիսկոպոսից մեզ վերայ յատուկ գրութիւն կայ հոգեւոր Կառավարութեան մէջ, բայց դրան բանալին պարօն գործավարի մօտ լինելով՝ չկարողացան բերել և յանձնել։ Ուր ուրեմն երեկոյեան 10 ժամին ձեռքերնիս հասաւ այդ նամակն, որ գրուած է դեկտեմբերի 28-ին և ունի այսպիսի բովանդակութիւն։

«Դերապատիւ Սուփիաս Եպիսկոպոսի Գրիստոսական»

«ողջոյն» Յետ իրազեկ լինելոյ ի հեռագրոյդ զյանձնարարութենէ Սինոդին Սրբոյ Էջմիածնի, արժան դատեցաք «գրութեամբս այսոսիկ հաղորդել Սրբազնութեան Ձերում» «զինչ ինչ պարագայս կարևորս գործողութեանց Ձերոց»։ Նախ ի խօսակցութիւնս Ձեր ընդ մեծաց և փոքունց, պարտիրք ընաւ ամենեկին չցուցանել զդժկամակութիւն ինչ ընդ պետական կարգադրութիւնն, այլ գուն գործեմջկը ողորդական բանիւք և համազորական խօսակցութեամբ ցուցանել թէ՛ որովհետեւ ի սղկբանէ անտի դրագրութիւնն ի «մասին հոգևոր և ծխական դպրոցաց եկեղեցեաց Հայոց եղեալք են ընդ մէջ հանգուցեալ Հայրապետին և զլիաւոր կառավարութեան նախկին փոխարքայութեան Կովկասու, «վասն որոյ Սինոդն չվստահանայ միջամտել ի գործն վերապահեալ մի միայն Պատրիարք Կաթողիկոսի, այլ խնդրեալ է և այժմ ևս խնդրէ՝ թողուլ զայս խնդիր ցհաստատութիւն նորոյ Հայրապետի Երկրորդ՝ Անձինք, առ որս խնդրէք տալ գիր յանձնարարութեան, գուցէ առ երկիւղի չյօժարեսցին յատնապէս տեսաւորիլ ընդ Ձեզ, սակայն Ձեր հաւատն մեծ է և կենդանի, յայդպիսի դէպս ամենեկին «մի վհատիք, այլ գործեցէք հաստատամտութեամբ և յուսում առ Աստուած»։ Երրորդ՝ ջանացէք նախ ընդ իշխան Ղոնդուկովին տեսակցել և ապա ընդ նախարարին ներքին գործոց, որոյ հոգևոր գործոց Դեպարտամենտի Դրբեկտորն է կնեազ Կանդակուզէն, այր բարի և խոնարհամիտ։ Իսկ ընդ մերոց ազգայնոց պարտք են ի հարկէ տեսակցիլ և խօսակցել, ծանօթանալ և մտերմանալ։ Չորրորդ՝ եթէ դէպ լիցի քարոզել յեկեղեցւոյ, բաւժը լինի «յառաջնում» նուագի ձեռնարկել ի բանն Առաքելոյն «յԱստուծոյ երկերնուք, զԹագաւորս պատուեցէք», և ի վերայ հաւատարմութեան Հայոց պարծանօք խօսելով՝ «շարունակել զբանն ըստ աստուածատուր ձրիցդ»։ Եւ հինգերորդ՝ գրեցի գիր յանձնարարութեան առ գերագանց Կարապետն Եղեանց, զի առաքինի և ազգասէր անձն այն օժանդակեսցէ Ձեզ ի խորհուրդս, ի բանս և ի գործս, այլ «գիր ի վերոյ քան զամէն Աստուած է՝ որոյ օժանդակու-

«Ժեան, օգկանութեան և հովանաւորութեան յանձն
«արարեալ զԶեզ և զյաջողութիւն գործոյդ մեամբ աղօ-
թարար»:

Յունուար ամսոյ 3-ին սկսանք այցելութիւններ, տես-
նուեցանք Պայծառափայլ Իշխան Սիմէոն Դաւթեան Աբա-
Մելիք-Լաղարեանցին, Բարձր գերազանց Յովհաննէս Դաւ-
թեան Դելիանեանցին, Պայծառափայլ Միխայէլ Ռոդփո-
նովիչ կնեազ Կանդակուզէն, դրաֆ Սպերանսկիին, որին
յայտնեցինք Ներքին Գործոց Նախարարից տեսակցութիւն
խնդրել մեզ համար, տեսնուեցանք նախարարաց օգնական
Իւան Նիկոլայեւիչ Դուրնովսին, Անիչկինին, Վալկոնսկիին:
Հետեւեալ օրն, վաղքաջ ընդ առաւօտ կնեազ Կանդակու-
զէն այցելեց մեզ և առաց, նախարարը հիւանդութեան
պատճառով Զեզ չէ կարող ընդունել: Այս ժամանակ ծա-
նուցինք Նորին Պայծառափայլութեան՝ որ սրբազան Սի-
նոդի յանձնարարութեամբ եկած լինելով՝ Նորին Վսեմու-
թեան անուամբ ծրար ունինք. պէտք է տեսակցենք և
յանձնենք: Նա պատշաճ տեսաւ այցելութեան գնալ նա-
խարարին ծրարը ձեռքի ունենալով՝ եթէ փոքր ինչ կաղ-
դուրսած կլինի և կընդունի, բարի. իսկ եթէ ոչ՝ գրու-
թեան պահարանը հանդերձ այցատուածով կարելի է թողնել
սենեկապետի մօտ և խնդրել յանձնելու ում պէտք էր:
Այցելուի դուրս գնալուց անմիջապէս յետոյ՝ փութացինք
Ներքին Գործոց Նախարարի տուն, բարապանք ընդունե-
ցին նախասենեակ, յայտնեցին մեր գալստեան համար,
պատասխան բերին հիւանդ է, չէ կարող ընդունել: Թո-
ղինք այն տեղ Սինոդի գրութիւն մեր այցատուածի հետ և
վերադարձանք: Սոյն օրն միք այցելութիւն տունը մե-
րազգի պարօններին՝ Գերազանց Կարապետ Յարութիւնեան
եղեանցին, Մեծարգոյ Մկրտիչ Սարգսեան Սոնասարեան-
ցին, Պրաֆեսոր Քերովքէ Տէր Պետրոսեան Պատկանեան-
ցին, Լեոնիդէս Մազերովին և այլոց: Սորա միւս օրն էր
կարծեմ, գնացինք Պետրոս-Պօղոս ամրոցն և ջերմեռան-
դադին յարգանաց հաւաստեօք դրինք ծաղկեայ պսակ
նահատակ թագաւորի դամբարանի վերայ, մտովք յիշա-

տակելով աշխարհի սրբուց սխրագործ բարերարների
երախտեացն ի տրիտուր չափած վարձատրութիւն և բերա-
նով կարգալ համառօտ հոգեհանգստեան արարողութիւն,
որոյ մասին Նովոստի լրագիր յետագայ տողերս տպագրեց
իւր 6-րդ համարումն «Հաղորդում են մեզ, որ յունուարի
«2-ին ժամանեց մայրաքաղաքս, ըստ յանձնարարութեան
«Լուսաւորչական Հայոց սուրբ Էջմիածնի Սինոդին Աստրա-
«խանայ վիճակի Հայոց Կառավարիչ Սրբազան Սուքիաս
«Ճպիսկսպօսն նոյն թեմի վիճակային Կոնստոտրիայի ան-
«գամ Մելքիսեդեկ քահանայ Քալանթարեանցի ուղեկ-
«ցութեամբ: Երեկեան օրը, յունուարի 5-ին սրբազան
«Հովուապետն իւր պաշտօնակցի հետ՝ ամենահպատակօրէն
«հաւատարմութեան և խորին երախտագիտութեան զգաց-
«մունքներով լցուած առ նահատակ արքայի յիշատակը,
«դրին արուեստական ծաղիկներով հիւսուած մի շքեղ
«պսակ Աղատարար թագաւորի և Հայաստանեայց եկե-
«ղեցւոյ յատկական խնամակալի գերեզմանի վերայ, և
«ծունկ խոնարհելով իրենց անմոռաց բարերարի շիրմին
«յառաջ՝ իւրեանց ջերմեռանդ աղօթքն, ըստ ծիսի հայ-
«րենի եկեղեցւոյ, վերառաքեցին առ Աստուած՝ ի լոյս
«երեսաց հանգուցանել յաւերժացեալ Արքայի սիրելի
«հոգին»:

Ինչպէս սրբազան Սինոդի պատուիրանագրութենէն և
Մակար Սրբազան Արքեպիսկոպոսի հրահանգիչ թղթէն
կտեսնուին՝ մեք պարտաւորուած էինք նախապէս ներ-
կայանալ Կովկասեան կառավարչապետ Իշխան Գոնգուկով-
Կորսակովին, նոյնպիսի պարտականութիւն դրաւ մեզ վե-
րայ և Նորին Գերազանցութիւն Կարապետ Եզեանց:
Փութացինք Նորին պայծառափայլութեան կացարան, բայց
նա բացակայած էր իւր կալուածք, այս պատճառաւ այ-
ցելեցինք Նորա գլխաւոր կառավարութեան կառավարիչ
գեներալ Ալեքսանդր Ալեքսանդրովիչ Շեպելեվին, սորան
չկարողանալով պատահել՝ տանը չգտնուելուն առթիւ,
վերադարձանք մեր հանդիստ և մի քանի օր սպասեցինք
մինչև ծննդեան և մկրտութեան տօնի հանդիսագրու-

Թիւնք աւարտուին և ապա շարունակենք մեր այցելութիւնքս Եթէ չենք սխալում՝ այս հանդիսական տօներէից յետոյ էին՝ որ իւրեանց առանձին գործերով յայտնուեցան Պետերբուրգում՝ գերազնիւ պարօնայք՝ Գէորգ Եւանգուլեանց, Յովհաննէս Ստեփաննոսեան Խատիսեանց և Միքայէլ Սարգսեան Շահպարսեանց, որոնք թէ փոխադարձ տեսակցութեամբ սիրաշահում էին մեր պանդխտութիւն, և թէ հետաքրքրութեամբ ոգևորում էին մեզ երբէք չվհատել, ամենակերպ ձեռքէ գալիք աշխատութիւնք յանձն առնել չխնայելով՝ որ ամէն ոք՝ որոց կարողացել էինք հանդիպել՝ անհնարին էր համարած մեր խնդրանայ յարգութիւն գտնելն։

Մկրտութեան տօնի շնորհաւորութեամբ՝ երբ գեներալ Շեպկին կգտնուի լուսաւորութեան նախարարի տան՝ մեր մասին խօսք կբացուի և ինք գծուարութիւն կյայտնէ մեր հետ տեսակցելուն՝ թարգման չունենալու պատճառաւ, իսկ այցելութիւն չվերադարձնելն անքաղաքավարութիւն կհամարի, այս վարանումէն նորան կազատէ բարձր գերազանց Գելիանով՝ ասելով՝ որ մեք ունինք գերարժան թարգման, Տակաւին նա մեզ այցելութիւն չտուած յունուարի 9-ին արժանապատիւ Տէր Մելքիսեղեկ քահանային ուղարկեցինք նորա մօտ իմանալու՝ երբ ժամանակ կունենայ մեզ ընդունելու և երբ կվերադառնայ իշխան կառավարչապետ Սիրալիւր ընդունելութիւն գտնելով քահանայն՝ պատասխան բերաւ, որ վաղիւն ուղիղ ժամ 10-ին առաւօտուն մեզ կսպասէ տանը և իշխանի վերադարձի մասին կխօսի մեզ հետ տեսակցութեան ժամանակ։ Միւս օրն, որոշուած միջոցին ներկայացանք Նորին Գերազանցութեան, որոյ հետ ունեցանք ընդ երկար տեսակցութիւն։ Բարեկամք արդէն մեզ զգուշացրած էին՝ որքան կարելին է նորա հետ խօսիլ համարձակ և ամենայն նախանկատ կարծիքներ չթագուցանելով նորահաստատ գըպրոցական հրահանգի գործադրութեան դժուարութեանց մասին։ Նախ և առաջ խօսեցանք սրբազան Սինոդի դժուարին կացութեան համար ապագայ հայրապետին տալիք

պատասխանի մասին, ըստ որում ուսումնարանական կառավարութեան դործ և հրահանգ ի սկզբանէ անտի և այսր գտնուում է Հայոց Կաթողիկոսաց ձեռքում, և ոչ որ չունի վստահութիւն մտնել նոցա իրաւանց սահմանի մէջ։ Ապա խօսեցանք այն անհրժեշտ վտանգների մասին՝ որոնք այդ հրահանգի գործադրութենէն պէտք էր յառաջանային. ըստ որում պարտ ու պատշաճ դպրոցների չլինելով բոլոր թեմական քաղաքներում, եկեղեցական իշխանութեան միակ յոյսն է իւր միջնակարգ, գաւառային յաջորդական քաղաքներում գտնուած դպրոցներով եկեղեցական պաշտօնեաներ պատրաստել։ Այլ որովհետեւ նոր օրէնսդրութիւն այդ ուսումնարաններ, իբրեւ ժողովրդական հաստատութիւնք, արբունի տեսչաց կառավարութեան է յանձնում, որով զրկուում է հոգեւոր տեսչութիւն իւր պարտք առ ազգ և եկեղեցի կատարելէն, ուրեմն կմնայր նորան միայն ամենախոնարհ խնդիր, յետաձգել այս հրահանգի կատարումն ցհաստատութիւն ազգընտիր Հայրապետի, որոյ իրաւունք են միայն գառնալ առ իւր ընտրող ժողովուրդ հնար և դուժար պահանջելու Ռուսաստանում գտնուած ամէն մի Հայոց վիճակում Սեմինարիայ բանալու և դորանց կանոնադրութիւնք կաղմելու և առաջարկելու ի հաստատութիւն Թագաւոր Կայսեր, որպիսի գործողութեանց Սինոդ չէ կարող ձեռնաձիգ լինել։

Նորին գերազանցութիւն առաջին առարկութեան պատասխանելով՝ դպրոցական կառավարութիւն Սինոդի վարչական շրջանակէն դուրս չհամարեց, որովհետեւ այն սոսկ կրօնական խնդիր չէ, որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Քահանայապետի եզական տնօրէնութեան պատկանի, և ոչ մի ժամանակ Կաթողիկոսի մահուանէ յետոյ ուսումնական ընթացք չեն կասած մինչև նորոյն ընտրութիւն, մահաւանդ որ Սինոդ ոմանց դպրոցաց հոգաբարձութիւնք հաստատած ևս է։ Առ երկրորդ առարկութիւն ասաց. որ քաղաքական իշխանութիւն միահաւասար պարտք ունի առ իւր ենթադրուած բոլոր ազգութիւնք ժամանակայարմար կրթութիւն տալով նոցա և հաւատարիմ հպատա-

կութեան զգացմունք զարթուցանելով նոցա սրտից մէջ։ Հայոց ժողովուրդ այլ հպատակ հասարակութիւններէն դուրս չէր կարող առանձնութիւն կազմել իւր դաստիարակութիւն ինք մատակարարելով։ Այդ հրամանին ենթարկուած է նոյն իսկ ռուս ժողովրդեան մտաւոր հրահանգութեան դորձ։

Միմեանց պատճառաբերութեանց փոփոխակի պատասխանելով հուսկ ուրեմն խօսք այն տեղ հասաւ, որ տօացի. «Զերգ Գերազանցութիւն անտարակոյս քաջագէտ է և մերձաւորապէս վերահասու Կովկասեան ուսումնական շրջանի տարեկան հաշուէտուութեանց, նոցա մէջ որքան և միմին գոյներով նկարագրուած լինին հայկական ծխական վարժարանաց կրթութեան գործում յառաջ բերած արդիւնք, սակայն և այնպէս բացերեակի կխոստովանին ամէն միջնակարգ ուսումնական հաստատութեանց վարչութիւնք թէ՛ ուսման և վարուց համար բաշխուած բարձր թուանշաններ միշտ բաժին կլինին այն հայազգի ուսանողաց, որոնք աղգային ծխական վարժարաններէն ամանցուած են ի գիմնաղիայ։ Կխոստովանին նոյնպէս՝ որ ներքի կարգապահութիւն, յիշխանաւորաց ակնածութիւն, առ բարերարս երախտագիտութիւն ի նիստու կացս համեստութիւն՝ առաւելապէս հայ հոգեւորականութեան հովանաւորութեան ներքոյ կրթուած և աղայութիւննին անցուցած աշակերտաց կպտականին։ Ուրեմն՝ Հայոց եկեղեցական տեսչութիւն որքան արթն է իւր ուսուցանելու Յիսուսաւանդ իրաւունք յառաջին գարուց քրիստոնէութեան ցայսօր անվթար պահպանելու ժամին, նոյնքան բարեխիղճ է և երկրաւոր թագաւորին հասանելի հաւատարիմ հպատակութեան ներշնչութիւնն աւանդելուն մէջ։ Թողունք մէկ կողմ՝ ընկերհաշտական կենցաղավարութեան համար ունեցած ամենօրէական խիստ հսկողութիւնք, մանկանց վերայ ի դպրոցս, զարգացելոց վերայ յեկեղեցիս։ Այս իսկ է գլխաւոր առիթն, որ Ռուսաց օրհնաբանեալ Պետութեան ինքնակալք՝ յօրէ անտի էջմիածնի Մայր Աթոռոյ նոցա հովանաւորութեան ներքոյ

անկանելոյն, ազատ ի ձեռս Հայրապետաց թողած են իւր եկեղեցւոյ որդւոց հրահանգութիւնն, ի թիւս այդ Կայսերաց և յաւերժական օրհնաբանութեան արժանի նահատակ Աղէքսանդր երկրորդ Վեհապետն դեռ 1874 թուականին իւր հրովարտակաւ յանուն Նախարարի Ներքին Գործոց ընդ մէջ հանգուցեալ Գէորգ Կաթողիկոսի և Կովկասեան փոխարքայութեան տեղի ունեցած տարածայնութիւնք, ժողովրդական ուսումնարանաց վերատեսչաց հսկողութեան վերաբերութեամբ Հայոց ուսումնարանաց մէջ—վերացոյց, բոլորովին ի ձեռս հոգևոր իշխանութեան յանձնելով կրթութիւնը, ինչպէս և միջին դարերում անգամ եղած են»:

«Դուք հոգևոր վարժարաններ մերձաւոր հսկողութիւնից մեկուսացնելով՝ ասաց Նորին դերազանցութիւն, առաւել կասկածանք էք յարուցանում Ձեր ընթացից վերայ: Օրէնք միշտ փոփոխութեան ենթակայ է, 1874 թուականի ժողովրդական տեսչաց համար եղած հսկողութեան պարտուց բացատրութիւն է անցեալ տարւան փետրուարի 16-ին Բարձրագոյն հաճութեամբ դրուած հրահանգն, զոր եկեղեցական վարչութիւն պարտի սրբութեամբ կատարել»:

«Եկեղեցական ուսումնարաններ, ասացինք երբէք չենք ցանկացած, որ ամենակերպ հսկողութիւններէ դուրս լինին, մեր պարծանքն է հաւատարիմ հպատակութեան և համարձակ քրիստոնէական վարդապետութիւն ուսուցանելն, Սատուծոյ երկրպագութիւն, թագաւորի պատուադրութիւն», սակայն եթէ կան անձնաւորութիւնք՝ որոնք արգելք եղած են հսկողութեան, արդարութիւն կպահանջէ պատժել այն մասնաւորը և ոչ թէ նոցա յանցանաց պատիժ հասարակութեան վերայ տարածել, Այո՛, օրէնք միշտ փոփոխական են և այն այսպիսի ժամանակ, բայց հոգևոր տեսչութեան համար վիշտ է, ինչու 1836 թուականի օրէնք, Հայաստանեայց եկեղեցւոյն վարչութեան վերաբերութեամբ իւր շատ փոփոխութեան կարօտ թերութիւններով ցայսօր անյեղափոխ մնայ, իսկ 1874 տարւոյն

ծրագիր, առաւել մեր ժամանակի գործ, նորոգութեան կկարօտիս Որովհետեւ հայկական դպրոցաց մէջ գործող ուսուցչաց և ուսանողաց ձեռք չէ տեսնուած, և հաւատով ենք չտեսնուի ևս, ոչ պայթող ռումբ, ոչ փաստակար քաղաքական վարդապետութիւնք և ոչ արդար օրինաց դիմադրութիւնք, այս պատճառաւ շատ դժուարին է համարուում դաստիարակութեան գործի հոգւար վարչութեան ձեռքից առնուիլն միջին դպրոցաց մէջ»:

Ամբողջ ժամ տեսց մեր վիճաբանական տեսակցութիւն. քաղաքավարութեան պարտք զմեզ հարկադրեց այս առաջին անգամ բաւականանալ եղած խօսակցութեամբ. որք ելանք, խնդրեցինք Նորին բարեսրտութիւն առ իշկառավարչապետ այս գործոց մասին միջնորդ լինել և մեզ տեսակցութեան ժամանակ որոշել: Ասաց՝ Նորին Պայծառափայլութիւն ամսոյս 13-ին իւր կալուածքից քաղաքս կվերադառնայ, Դուք ուղղակի երկուշաբթի օր, յունուարի 14-ին առաւօտեան ժամ 11-ին, եկէք նորա կայարանն, սենեկապետ աստիճանաւոր Ձեզ կընդունի և կներկայացնէ. միայն խնդրեմ, առանց ակնածութեան, միևնոյն կերպով խօսիք և իշխան կառավարչապետի մօտ:

Վերագիր խօսակցութիւներ՝ իբրեւ հաւատարիմ հաշուատու մի առ մի պատմեցինք մերազգի պարոններին, մանաւանդ Գերազանց Եղեանցին, որք խրախուսեցին չկասել այդ ուղիղ ճանապարհից: Հասաւ ժամագիր օրն և բաղդաւորութիւն ունեցանք ներկայանալ Պայծառափայլ իշխան Կորսակով-Դոնդուկովին՝ որոյ մօտ էր և պարոն Նեպելե: Առանց թողլոյ մեզ առաջարկութիւնք առնել՝ սովորական ընդունելութեան ողջունից յետոյ, սկսաւ սպասնագին եղանակաւ խօսիլ. «Էջմիածնի Սինոդի դիտաւարութիւնն ի՞նչ է, որ Պետական հրաման չէ կատարում: Քանիցս անգամ ևս առաջադրեցի կատարել՝ սնտոի պատճառաբանութիւններ մէջ բերելով յետաձգեց. իսկ այժմս վեր է առել և Ձեզ արտաքոյ կարգի դեսպանութեամբ նախարարի և կայսեր մօտ է ուղարկել: Միթէ կարծուում է, որ կայսերական հրամաններ չկատարելն իրաւունք են

Հայոց հոգևոր տեղութեան համար: Մի՞թէ ամբողջ Հայ ժողովրդեան գաղափարակութեան դորժ պէտք է գտնուի եկեղեցական վարչութեան ձեռք, ինչ է ուրեմն քաղաքական իշխանութեան կոչումն և պարտք իւր հպատակաց վերաբերութեամբ: Եկեղեցւոյ համար պաշտօնեայք պատրաստելու բաւական են էջմիածնի ճեմարանն և բոլոր վիճակներում գտնուած դպրոցներն, իսկ լեզու և կրօն ուսուցանելու համար Հայոց մանկանց՝ գեռ շատ են երկդասեան և մի դասեան վարժարաններն: Դուք առաւել էք կամենում արտօնաւորուիլ դպրոցական գործում՝ քան զնոյն իսկ ուղղափառ հոգևորականութիւն: Ասացէք խընդրեմ՝, ինչ իրաւունքով Հայոց եկեղեցական իշխանութիւն արքունի միջնակարգ ուսումնարաններին հաւասար դասընթացքով օրիորդական դպրոցներ է պահպանում, մանուհի և կուսանք է կամենում պատրաստել նորանցից: Այս բաւական չէ, այլ հոգևոր վարչութիւն կամենում է՝ որ իւր ուսումնական շրջանն բոլորովմբ անթափանցելի մնայ լուսաւորութեան նախարարի վերահայեցող առաջնաւորաց և քաղաքական հսկող պաշտօնատարաց համար: Այսպիսի կամայականութիւնները վերջ ի վերջոյ բանն այն տեղը կհասցնեն, որ կառավարութիւնը բոլոր հոգևոր դպրոցներ կփակէ, ինչ պէտք է անէր այն ժամանակ: Դիտեմ, պէտք է Կոստանդնուպոլսոյ ազգային լրագիրների մէջ տպագրուին բողոքներ, տպագրուին և քանի մի եւրոպական քաղաքների պարբերական թերթերում տրտունջներ: Թերևս գտնուին և Ռուսաստանի մէջ խմբագրութիւններ, որոնք յանձն առնեն հիւրընկալել իւրեանց հրատարակութեանց մէջ քանի մի յօդուածներ այդ մասին: Սակայն ինչ օգուտ դորանցից, այդ առ առաւելն կտեւէ քանի մի ամիս, այնուհետև Հայ ժողովուրդ՝ որ այնքան ուսման և գաղափարակութեան պէտք իւր որդւոց համար զգացած է, գունդագունդ պէտք է դիմէ քաղաքական իշխանութեան և թախանձէ՝ իւր հաշուով ուսումնարաններ բանալ և ժողովրդական արքունի տեսուչների հսկողութեան ներքոյ կառավարել: Իսկ հոգևոր

իշխանութիւն պէտք է կորցնէ իւր այն վսեմ նշանակութիւնը ժողովրդեան աչքում՝ զորս ունէր կրթելով նորա երկսեռի զաւակունքը։

«Զերդ Պայծառափայլութիւն, ասացինք, սրբազան Սինոդ ուրիշ ոչ այլ ինչ գիտումն չունի Կայսերական հաւանութեամբ հրատարակուած հրահանգի գործադրութիւն ցայս վայր յետաձգելով՝ քան զայն աղերսներ, զորս կրկնած է առ Զեղ և աշտմս մեզնով կթախանձէ, այսինքն ապագայ պատասխանատուութիւնից ազատել իւր անդամներ, ըստ որում Կաթողիկոսին վերապահուած է ուսումնարանաց կառավարութիւն։ Զիս ուղարկած է հոգևոր իշխանութիւն յատկապէս Զեր պայծառափայլութեան մօտ՝ գիտենալով որ Տփլիս չէր, այլ մայրաքաղաքումս, հարկադրուեցայ այստեղ գալ։ Եթէ Դուք շնորհ կանէք քանիցս առ Զեղ կրկնուած խնդիրն առաջարկել ի բարեհաճ տնօրէնութիւն Նախարարին՝ ինչպէս Սինոդի սրբազան անդամաց սուրբ զգացմունքն է և խորին հաւատարիմ հպատակութեան մեծարանք, յոյս ունիմ որ կյարգուի Զեր միջնորդութիւն և հայ հոգևորականութիւն իւր ներկայ անելանելի դրութիւնից կազատուի։ Հայոց հոգևոր իշխանութիւն երբէք ամբարշտած չէ օրինաւոր իշխանութեանց, անդամ և լինին նոքա հեթանոս, կանոնաւոր հրամաններն անդործ թողուլ։ այդ իւր քարձր կոչման և նուիրական պարտականութեանց՝ որ է հնազանդութիւն, հիմնովին հակառակ է։ Հայազգի հասարակութեան կըրթութեան գործ ի սկզբանէ անտի քրիստոնէութեան ցայսօր բացառապէս Հայ հոգևորականութեան ձեռքն է եղած, մինչև իսկ իւր քաղաքական անկախութիւն ունեցած ժամանակներ։ Սորանց վկայք են մեր ամբողջ գրականութիւն՝ որ կրօնական—քարոյական ղաղղութիւն ունի, վկայք են աստուածահաճոյ փանական հառատութիւնք, որոնք համանգամայն ուսումնաւթայրեր են եղած, վկայք են և վաղադարինի աւուրց հետէ և այսր անկապտելի Հայոց Կաթողիկոսաց ձեռք եղած ամեն իշխող ազգերէ տրուած արտօնութիւնք։ Հայոց սուրբ եկեղեցին ուրիշ

նպատակ չունի ժողովրդեան կրթութեան գործում, քան որ ունի նոյն ինքն կառավարութիւն, ինչպէս լիովին խօսած եմ նորին գերագանցութեան, (ակնարկելով Շիպելին)։ Արդարեւ, էջմիածնի ճեմարան և սեմիարիաներ բաւական կլինին եկեղեցականներ պատրաստելու։ Բայց ցաւալին այն է՝ որ ամբողջ Ռուսաստանի մէջ երկու սեմիարիայ միայն կայ։ Տփլիսում ներսիսեան դպրանոց, իսկ նոր նախիջեանում Բեսարաբիոյ վիճակի սեմիարիան, որ նորերս բացուած լինելով՝ դեռ կազմակերպուած չէ։ իսկ սոքա երկուսն հազարաւոր հոգևորականներ հասուցանել ազգի ներկայ պահանջին համաձայն կարող չեն։ Հայոց հոգևորականութիւնն ոչ միայն ուղղափառ եկեղեցականութենէն առաւել պահանջ ունի՝ անկախ հոգևոր վարժարաններ ունենալու գործում, այլ շատ ուրախ կլինի՝ եթէ նորանց շնորհուած արտօնութիւն տարածուի և իւր դպրոցաց վերայ։ Արդար և, վանուհիք և կուսանք չէ պատրաստում հոգևոր իշխանութիւնը, բայց միանգամ երկնաւոր վարդապետից և երկրաւոր իշխանաւորներից ուսուցանելու իրաւասութիւն ստանալով՝ չէր կարող կըրթութեան և դաստիարակութեան շնորհաց սեղան մի միայն տղայոց առաջ բանալ և աղջկանց զրկել։ այս պատճառաւ է, որ օրիորդական դպրոցներ ևս բացած է։ Ժողովրդեան կրթութեան գործում միահաւասար նշանակութիւն ունին հօր և մօր ազդեցութիւնք իւրեանց դաւակաց վերայ։ միակողմանի կլինի եկեղեցական տեսչութեան հաւատարիմ և քաղաքացիներ պատրաստելու աշխատութիւն, եթէ աղջկանց ուսում տալուց հրաժարուի։ Իրաւունք՝ զոր եկեղեցական իշխանութիւնն ունեցած է ութերորդ դարէն ի վեր, հասուցանելով անգամ կին հեղինակներ, եկեղեցական սրտաշարժ բանաստեղծական երգերի և ընդօրինակողներ աստուածաշունչ սրբազան մատենից։ Երբէք և երբէք հսկողութիւնից չէ խորշած Հայոց դպրոցական վարչութիւն և ամէն ժամանակ պահանջուած հաշիւներ ճշտութեամբ մատուցուած են հարկաւոր իշխանութեանց։ Եթէ մասնաւոր զանցառութիւնք կան, նոքա

ընդհանուր կերպարանք ստանալ չեն կարող, այլ պատշաճ միջոցներով կուղղուին: Ի վերջոյ՝ Հայոց եկեղեցական իշխանութեան բարոյական նշանակութիւն ժողովրդեան մօտ պակասեցնելով՝ քաղաքական իշխանութիւնն առաւել վատտակ չէ կարող ունենալ, ըստ որում՝ նոյն է ազդեցութիւնն՝ բարոյական լինի այն կամ նիւթական. և սորա պատու ու արդիւնք սկսում է տեսնել ֆրանսիական հասարակութիւննա:

Ամենայն առարկութեանց վախճան տրուեցաւ, երբ խնդրեցինք Նորին Պայծառափայլութիւնից միջնորդել ուր հարկն է ուստաց հոգեւորականութեան տրուած ուսումնարանական հրահանգը տարածուի և Հայոց վարժարանաց վերայ: Թղթով դիմել առաջարկեց մեզ և արձակուեցանք: Չմոռանանք ասել, որ բոլոր խօսակցութեան միջոցին Շեպելի ներկայ գտնուելով և իւր հետ ունեցած խորհրդակցութիւնք ըստ գլխաւոր մասանց կրկնուեցան:

(Շաբուաւի)

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԵՏՔՈՎ,

Գլ. Ժ.

Կիւրակի պատարագից յետոյ խմբի անդամները, ըստ սովորութեան, հաւաքուեցան ընթերցարան: Ամենքը հետաքրքրւում էին «Փարոսում» հիմնած նոր գործի սկզբնաւորութեամբ և մեծ ուշադրութեամբ լսում էին առաջին ժողովի մասին արած պատմութիւնը: Յաջողութիւնը սպասածից աւելի էր: Ամենքը հաւատացած էին, որ գործը